

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТУ РОЗУМНОГО СТРОКУ В СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТАНДАРТА УМНОГО СРОКА В СУДЕБНЫХ СТАДИЯХ КРИМИНАЛЬНОГО ПРОЦЕССА УКРАИНЫ

PROBLEM QUESTIONS OF REALIZATION OF STANDARD OF CLEVER TERM ARE IN THE JUDICIAL STAGES OF CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Анотація: у статті на підставі аналізу юридичної літератури, чинного законодавства та практики Європейського суду з прав людини розглянуто проблеми реалізації права особи на розгляд справи впродовж розумного строку в судових стадіях кримінального судочинства України. Відмічено, що вітчизняний законодавець при визначенні строків здійснення кримінального провадження в судових стадіях переважно застосовує оціночні поняття.

Ключові слова: розумний строк, стандарт розумного строку, кримінальний процес.

Аннотация: в статье на основании анализа юридической литературы, действующего законодательства и практики Европейского суда по правам человека рассмотрены проблемы реализации права личности на рассмотрение дела на протяжении умного срока в судебных стадиях криминального судопроизводства Украины. Отмечено, что отечественный законодатель при определении сроков криминального осуществления в судебных стадиях преимущественно применяет оценочные понятия.

Ключевые слова: умный срок, стандарт умного срока, криминальный процесс.

Annotation: In the article on the basis of analysis of legal literature, current legislation and practice of the European court on human rights the problems of realization of right for personality are considered for consideration of business during a clever term in the judicial stages of the criminal

Вступ. Втілення демократичних засад у правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності в Україні, що відбулося з часу здобуття нашою країною незалежності, має на меті максимальне наближення вітчизняного судочинства до європейських стандартів у цій сфері. Це, як передбачає Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, передбачає «загальне та ефективне визнання і додержання прав людини». Зокрема, п. 1 ст. 6 цієї Конвенції встановлює право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Ця норма стала основою для визначення змісту судочинства у країнах, що дотримуються світових стандартів захисту прав людини, у тому числі в Україні. Окремим елементом права на справедливий суд є розумний строк розгляду справи.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Правова природа і зміст розумних строків у судочинстві, зокрема і кримінальному, критерії їх оцінки розглядалися у працях О. А. Банчука, О. А. Гончаренка, С. О. Заїки, В. В. Городовенка, В. Т. Маляренка, Н. В. Неледві, О. Б. Прокопенко, О. М. Овчаренко, А. А. Павловської, Н. Ю. Сакари, С. В. Шевчука, О. Г. Шило та інших учених. При цьому у вітчизняній юридичній літературі досить глибоко досліджені критерії визначення розумних строків з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Значна кількість публікацій присвячена проблемам їх дотримання в стадії досудового розслідування.

Проте недостатньо уваги приділено питанням регламентації строків у судових стадіях кримінального провадження. Як відзначено, за КПК 1960 року у судових стадіях взагалі не було обмежень

щодо строків розгляду ні судом першої інстанції, ні апеляційним чи касаційним. Такий стан правового регулювання вказаного питання сам по собі провокував порушення прав особи на розумний строк розгляду її справи з погляду ЄСПЛ [1, с. 187; 2, с. 408]. Так, за даними ЄСПЛ, із загального числа справ – 1053, що ним було розглянуто проти України, порушення тривалості судової процедури (ч. 1 ст. 6 Конвенції) було констатовано у 303 справах [3]. На жаль, з прийняттям нового КПК України ситуація докорінно не змінилася.

Метою статті є аналіз проблем реалізації стандарту розумного строку в судових стадіях кримінального процесу України та надання пропозицій щодо гарантування права особи на розгляд справи у розумні строки.

Результати досліджень. Прийняття у 2012 році КПК України стало важливою віхою розвитку вітчизняного кримінального процесуального права у напрямі приведення його у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері. Серед інших новел, у порівнянні з попереднім КПК, законодавець окрему увагу приділив питанню дотримання строків кримінального провадження, закріпивши у п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України розумність строків як загальну засаду кримінального провадження. Зміст цієї засади розкривається в ст. 28 КПК України. При цьому, і на чому слід окремо акцентувати увагу, її застосування повинно відбуватися з урахуванням практики ЄСПЛ (ч. 5 ст. 9 КПК України). Неврахування цього методологічного аспекту слідчими, прокурорами, суддями призведе, як правило, до недотримання прав особи в цій частині, та фактично має наслідком неможливість особи скористатися гарантією справедливого судочинства у повному обсязі. З цього приводу у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 прямо вказано, що недотримання строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення порушує конституційне право на судовий захист, гарантований статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади [4].

Наприклад, Н.В. Неледва, підтримуючи прогресивність передбачення у ст. 28 КПК України як загальної засади розумності строку кримінального провадження, звертає увагу на певну декларативність відповідних законодавчих положень, підкреслюючи необхідність доповнення та розкриття змісту фундаментальних критеріїв розумності строків, передусім щодо досудового розслідування. Зокрема, вона пропонує додаткові критерії розумності строків кримінального провадження: навантаження на слідчого, характер протидії розслідуванню з боку зв'язків учасників кримінального провадження, рівень кваліфікації слідчого, технічне, матеріальне та інші види забезпечення розслідування [5, с. 241–242]. Але, вважаємо, характер протидії розслідуванню є частиною такого критерія, як «поведінка учасників кримінального провадження». Навантаження на слідчого, рівень його кваліфікації, стан матеріально-технічного забезпечення розслідування, на нашу думку, не можна вважати самостійними критеріями розумності строків у кримінальному процесуальному сенсі, оскільки зазначені організаційні питання діяльності органу досудового розслідування мають вирішуватися поза межами кримінального процесу шляхом відповідної управлінської діяльності органів державної влади.

У рішеннях ЄСПЛ стосовно розумних строків наголошено на таких критеріях, як: складність справи, поведінка заявника та компетентних органів, характер процесу, предмет спору, важливість предмета спору для заявника (щодо України це справи: N.B. проти України,

Айбабін проти України, Антоненков та інші проти України, Баглай проти України, Бендрит проти України тощо). Наведені критерії переважним чином знайшли закріплення в ч. 3, 4 ст. 28 КПК України та у відповідних роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних [4]. Тобто вітчизняний законодавець, закріпивши у нормах КПК України вимоги щодо розумних строків кримінального провадження, пішов шляхом фактичного відтворення загальних формулювань міжнародних правових норм та положень окремих роз'яснень з практики розгляду ЄСПЛ відповідних скарг. Сутність вказаного стандарту прав особи також досить глибоко розкрито у працях вітчизняних учених, у тому числі в галузі кримінального процесуального права.

Стосовно таких випадків та ситуації відсутності механізмів забезпечення дотримання розумних строків і дієвих засобів захисту прав осіб у випадку необґрунтованого затягування кримінального провадження в суді, ЄСПЛ нагадує, що роль національних судів в організації судових проваджень полягає у тому, щоб зробити їх швидкими та ефективними [9]. Але за відсутності достатньої і належним чином розробленої правової основи діяльності суду зробити судові провадження швидким та ефективним суд не завжди може. Так, окремі норми КПК України характеризуються певною правовою невизначеністю й потребують свого удосконалення, метою якого є конкретизація процесуальних строків та введення механізмів здійснення процесуальних дій та діяльності в цілому саме на ґрунті дотримання розумних строків, що наблизить зміст вітчизняного кримінального судочинства до європейських стандартів.

У цьому питанні не можемо повністю погодитись із В. Городовенко, який вбачає, що вирішенню проблеми дотримання судом встановлених законом строків розгляду справ сприятиме запровадження оціночних критеріїв визначення «розумності» провадження у справі

у кожному конкретному випадку, які успішно напрацьовані ЄСПЛ [2, с. 408]. Визначаючи, що при вирішенні цього питання практика ЄСПЛ має важливе значення, відмітимо, що вона стосується тлумачення відповідних норм. Тому в центр вирішення цього питання необхідно поставити удосконалення власне кримінальних процесуальних норм, які регулюють строки кримінального провадження в цілому, або окремих процесуальних дій, зміст яких би відповідав європейським стандартам у цій сфері в їх тлумаченні ЄСПЛ. З цього приводу в їх тлумаченні є позиція Н.Ю. Сабільш вираженою є позиція Н.Ю. Сабільш, яка вказує, що імплементація п. 1 ст. 6 Конвенції на національному рівні має відбуватися не шляхом автоматичного дублювання з подальшим відсиланням до тлумачення, яке міститься в практиці ЄСПЛ, а шляхом встановлення конкретних строків для проведення процесуальних дій щодо розгляду справи та закріплення права особи на розгляд справи протягом строків, встановлених у законодавстві, з подальшою можливістю захисту цього права [10, с. 88–90].

Якщо проаналізувати норми чинного КПК України через призму такого підходу, то виявляються суттєві недоліки, які не дозволяють на практиці реально гарантувати особі дотримання розумних строків кримінального провадження не тільки на стадії досудового розслідування, а й у суді. Зокрема, чимало встановлених процедур або взагалі не обмежені будь-якими строками, або містять лише посилання на необхідність виконувати їх протягом розумного (необхідного, достатнього тощо) строку, тобто віддаються на розсуд суду. Відповідно, непоодинокими є випадки необґрунтованого затягування процесу. Так, до норм, які потребують удосконалення, віднесемо, зокрема, такі:

– стаття 34 КПК України, визначаючи п'ятиденний строк розгляду подання суду (клопотання сторін) про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, не визначає конкретного строку, протягом якого з дня встанов-

лення обставин, передбачених ч. 1 ст. 34 КПК України, має бути внесене подання місцевого чи апеляційного суду; не визначено у ній і питання, в які терміни кримінальне провадження фактично має бути направлено за підсудністю, внаслідок чого така невизначеність створює підстави досить тривалий час пересилати відповідну справу по інстанціях. Тому у ст. 34 КПК України слід встановити, що подання місцевого суду щодо направлення кримінального провадження до іншого суду має бути внесене не пізніше наступного дня з дня встановлення обставин, передбачених ч. 1 цієї статті;

– у ч. 1 ст. 314 КПК України щодо судового провадження у першій інстанції визначено п'ятиденний строк призначення підготовчого провадження з дня надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, але конкретного строку здійснення підготовчого провадження законом не встановлено. У цьому питанні не можемо погодитись із думкою С. Дячука, який підтримує гнучкість законодавця, що дав можливість суду визначати термін проведення підготовчого провадження на власний розсуд із дотриманням критеріїв розумності, коли «суду надано право дати власну оцінку розумності строку на вчинення процесуальної дії, виходячи з умов провадження та об'єктивних можливостей, з одночасним взяттям на себе відповідальності за своє рішення» [11, с. 133]. Вважаємо, що граничний строк повинен зазначатися безпосередньо в законі, що буде реальною гарантією дотримання розумних строків суддею;

– пункт 3 ч. 3 ст. 314 КПК України передбачає можливість повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру прокурору, але знову ж таки стаття не встановлює конкретних строків, які визначає суд прокуророві для усунення останнім невідповідно-

стей, що не сприяє дотриманню розумного строку кримінальної процесуальної діяльності. Як відзначено Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у таких випадках в ухвалі суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків [12]. Але офіційні роз'яснення та, насамперед, зазначені норми закону мають бути більш конкретизованими як щодо змісту діяльності прокурора з усунення виявлених недоліків, встановлення конкретного граничного строку їх усунення, так і передбачати можливість повернення судом матеріалів не більше одного разу. Адже в іншому випадку і це, на жаль, підтверджується практикою, фактично має місце сумнозвісне додаткове розслідування, яке за часів попереднього КПК України було серед головних причин порушень права особи на розгляд справи у розумні строки, виявлених ЄСПЛ;

– хоча у ч. 1 ст. 318 КПК України і встановлено, що судовий розгляд має бути проведений і завершений протягом розумного строку, але з приводу судового провадження у першій інстанції конкретні строки нерідко не встановлені або використовуються оціночні підходи до їх визначення. Зокрема, йдеться про: а) призначення запасного судді, підставою ухвалення такого рішення є значний час для проведення кримінального провадження; відкладення судового розгляду через неприбуття обвинуваченого, прокурора, захисника, потерпілого, цивільного відповідача, свідка, спеціаліста, перекладача, експерта, але не встановлюються конкретні строки призначення дати нового засідання та терміни для вжиття заходів до забезпечення прибуття учасників (ст. 320, 323–327 КПК України); б) відкладення судового розгляду для застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження, бо закон встанов-

лює для цього достатній строк, а не конкретні терміни виконання (ст. 333 КПК України); в) відкладення судового розгляду на «необхідний для з'явлення захисника строк» (ч. 3 ст. 324 КПК України), якщо прибуття захисника, замість того, чия подальша участь у судовому провадженні неможлива, протягом трьох днів неможлива;

– частина 4 ст. 338 КПК України визначає, що при зміні обвинувачення в суді судовий розгляд відкладається на строк не менше семи днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення. За клопотанням сторони захисту цей строк може бути скорочений або продовжений. При цьому граничний строк відкладення не встановлено, хоча при висуванні додаткового обвинувачення (ч. 2 ст. 339 КПК України) такий строк визначено не більше, ніж чотирнадцять днів.

Уявляється, що в реаліях української правової системи, традицій, недостатності досвіду діяльності відповідно до європейських стандартів судочинства, такий підхід не можна вважати правильним. Тим більше, що п. 19 Висновку № 6 (2004) КРЕС рекомендує, щоб сторони були повністю поінформовані адвокатами, судами чи арбітражем, навіть до початку процесу, щодо характеру та розміру витрат, які їм доведеться понести, а також те, щоб їм була надана інформація про передбачувану тривалість процесу до моменту винесення судового рішення [13]. Реалізації цієї рекомендації сприяла б більша конкретизація строків кримінального провадження або окремих процесуальних дій як на досудовому розслідуванні, так і в судовому провадженні.

Крім того, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України щодо судового провадження не закріплено дієвих механізмів захисту права на судовий розгляд упродовж розумного строку. Певні елементи такого механізму зустрічаються у підзаконних актах. Так, у п. 7 постанови Пленуму Вищого

спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7.10.2014 № 11 вказано, що судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, вживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків [4]. Але таких вказівок замало, щоб забезпечити ефективну реалізацію досліджуваної засади.

В юридичній літературі також неодноразово розглядалося питання щодо можливостей використання досвіду інших країн (Італії, Польщі, Російської Федерації тощо), в яких прийнято окремі закони, що дають змогу оскаржувати порушення цього права та одержувати відповідні компенсації [14; 15; 16]. При цьому наголошується, що в Україні питання захисту права особи на досудове слідство, судовий розгляд та виконання рішення суду протягом розумного строку не врегульоване чинним національним законодавством взагалі (попри те, що процесуальне законодавство у принципі містить такий термін, як «розумний строк») [17, с. 47]. Тобто констатуємо, що у вітчизняному кримінальному процесі досі не зроблені конкретні кроки із запровадження подібних механізмів, особливо щодо судових стадій.

І хоча ч. 6 ст. 28 КПК України встановлює право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого звернутися до прокурора, слідчого, судді або суду з клопотанням, у якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені Кодексом, а ст. 308 КПК України дає цим суб'єктам право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування, проте таких прав не надано цивільному позивачу та цивільному відповідачу. Не передбачено право на оскарження не-

дотримання розумних строків у судових стадіях кримінального процесу та відповідних механізмів його захисту. Чітко визначеної відповідальності прокурора, слідчого, судді, суду за недотримання конкретних (не кажучи про розумні) строків фактично немає. І хоча відповідно до пункту 2 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» за безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, але, як свідчить текст цієї статті, це стосується випадків, коли строки «встановлені законом», а при використанні в Законі оціночних понять підстави для дисциплінарної відповідальності судді відсутні. Зазначені прогалини в законодавстві слід усунути.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що для України залишається нагальною проблемою удосконалення чинного законодавства в напрямі забезпечення дієвого механізму захисту права особи на судовий розгляд справи протягом розумного строку. Реалізація цієї засади у кримінальному провадженні потребує не просто закріплення у кримінальному процесуальному законі загальних критеріїв у формі оцінного поняття, а встановлення конкретних строків у судових стадіях кримінального судочинства для ухвалення відповідних процесуальних рішень та здійснення окремих процесуальних дій. Адже як свідчить кількість справ у ЄСПЛ з питання порушення Україною цього права, то його реалізація вкрай потребує вжиття більш дієвих заходів щодо покращення стану з дотриманням уповноваженими державними органами вказаної засади кримінального провадження. Саме тому пошук та впровадження до кримінального процесу України реальних механізмів дотримання розумних строків у судових стадіях кримінального провадження є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокопенко О. Б. Деякі питання забезпечення розумного строку розгляду справ судами загальної юрисдикції. *Проблеми законності*. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 107. С. 183–196.
2. Городовенко В. Проблеми дотримання розумних строків судового розгляду за процесуальним законодавством України. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2013. Вип. 134. С. 133–136.
3. Городовенко В. А. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 404–413.
4. Overview 1959–2015 ECHR: European Court of Human Rights – Statistics – Statistical Reports. URL: <http://www.echr.coe.int/pdf>
5. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ адміністративні правопорушення: постанова Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 459: [Електронний доступ] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v00117>
6. Неледва Н. В. «Розумність строків» як нове поняття в КПК України. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2013. № 5. С. 240–242.
7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / за заг. ред. С. С. Чернявського С. С. К.: Центр учбової літератури, 2016. 824 с.
8. Справа «Павлюлінець проти України» (Заява № 70767/01): Рада Європи, Європейський суд з прав людини; Рішення, Справа від 06.09.2005. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_429
9. Справа «Кобцев проти України» (Заява № 7324/02): Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення від 04.04.2006. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/974_031
10. Справа «Сілій проти України» (Заява № 23926/02): Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Окрема думка від 13.07.2006. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_103
11. Сакара Н. Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду. *Юрист України*. 2014. № 3 (28). С. 84–91.
12. Дячук С. Стадія підготовчого провадження та її особливості. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4 (5). С. 131–138.
13. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовтня 2012 року № 223–1430/0/4–12. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show>
14. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів: схвалено на 5 засіданні КРЕС (Страсбург, 22–24 листопада 2004 р.), документ № ССЖЕ (2004), ор. 6.
15. Банчук О. Розумний строк розгляду справ у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*. 2005. № 11. С. 7–10.
16. Шевчук С. В. Захист права на додержання розумних строків судового провадження: європейський досвід та українські реалії. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 8. С. 31–34.
17. Христова Ю. В. Право на розумний строк розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. – 2014. № 3 (28). С. 84–91.
18. Марушкін С. І. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (62). С. 69–76.
19. Бартовшук О. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність? *Право України*. 2006. № 7. С. 46–52.